

ERDÉLY.

ERDÉLY MONOLÓGJA.

Eddig az egész magyar szellemiséget jóformán a budapesti kultúra képviselte . . . Korábban inkább csak egyes tudósok voltak, akik jóformán monologizáltak.

Klebensberg Kunó gróf.

Arról folyt a vita, hogy Erdély kulturája az egyetemes magyar kulturát jelentette-e vagy sem; hogy az erdélyi írók és tudósok magukra hagyatva működtek-e vagy sem; hogy Erdély egy tragikus monolog-e csupán a magyar civilizáció színpadán, vagy pedig Budapesttel egyenrangú és együttjátszó aktora a nagy drámai együttesnek.

Nehéz polemizálni Erdély körül, hiszen Erdély ma is távoli tündérországunk, a magyarság bölcsője, titkok történelmi földje, legendák temetője, alvó tűzhányó, amely föltámadásra melegszik, legérzelmesebb multunk, az ősi dicsőség szimboluma, fellegvár és reménység idegen uralom alatt is. Erdély *tabu*, Erdélyről csak könnyes szemmel, Erdélyről beszélni csak hódolva lehet. Erdély illúziója legnagyobb éltetője a magyarságnak. Szabad-e nyugatról fájó kritikával betörni ebbe a mindnyájunk Szentélyébe?

*

Nem kritikával, de az igazság megállapítása kedvéért.

Vannak országok, ahol nincs központ, ahol nem fontos, hogy az író hol él, a tudós melyik kis egyetemen tanít. Göttinga kívánatosabb szellemi milieu lehet, mint Hamburg. Wolfli n oíthagyja berlini tanszékét és elfogadja a müncheni meghívást. Thomas Mann, Stefan George nem fognak Berlinbe költözni. A német diák a határon túl is, Bázelen vagy Bécsben, megtalálja a magz tanárát. Berlinben tudomást szereznek a marburgi kis egyetem disszertációjáról és Würzburg nem érzi magát elnyomva a birodalmi főváros kulturájától, mert minden energia minden irányban hat és azonnal terjeszkedik. Egyetemnélküli nagyvárosok — Stuttgart, Nürnberg — közvetlen közelében hatodrangú helyeken (Erlangen, Tübingen) húzódnak meg a régi és nagytekintélyű egyetemek. Németország a legszerencsésebb decentralizáció egészséges arculatát mutatja és ez természetes, történelmi fejlemény. A *Frankfurter Zeitung* inkább csinálja az európai közvéleményt, mint a berlini sajtó . . .

Egészen más a helyzet Franciaországban. A vidék annyira nem számít, hogy az a könyv, amely nem párisi kiadónál jelenik meg, legföljebb szűk helyi körzetben talál olvasóra. Ki olvas el egy Marseilles-i regényt vagy egy Saint-Malo-ban kiadott verskötetet? A vidéki bélyeg diszkreditálja a legkitűnőbb tartalmat is. A *Délvidéki Visszhang*, a *Kis Nizza*, vagy a *Breton Futár* véleményét legföljebb a párisi vicclapok idézik . . . Páris agyonnyom súlyával mindent. Egy központból kiinduló centrifugális hatások sugározzák be egész Franciaországot és ami energia, tehetség a periferiákon termelődik, az mind először a fókuszba hull, hogy aztán onnan szétterjedhessen. A vidéket csak Párison keresztül lehet meghódítani. Aki Franciaországban valaki akar lenni, annak föl kell lépnie a Páris-színpadon.

*

Milyen volt és minő ma a helyzet minálunk?

Erdély különálló szellemi életet élt, a különállóságnak minden előnyével és hátrányával fölrüházva. Amíg nem volt szellemi centruma az országnak, Erdély osztozott az egyetemes magyar sorsban: Európa csak akkor vett tudomást róla, ha latinul szólalt meg. De még így is hamupipókéje maradt az európai latin tudományosságnak. A Bolyaiak „tragédiájára“ talán nem is kell hivatkozni. Ma lángelmékről frunk, intézetet nevezünk el róluk, jutalmazunk az ő nevükkel. De száz évvel ezelőtt ki törődött velük? Ki hallgatta tragikus monológjukat, elboruló fényességüket ki vette észre? Kinek jutott eszébe az összmonarchia kulturpolitikusi közül — nem is voltak ilyenek — hogy föl kell hozni őket falujokból a pesti vagy a bécsi egyetemre? Bolyai János Gausszal levelezett, és — a magyar központ kikapcsolásával — ezen az egyetlen szálon függött európaiságuk. Körülöttük nem volt tudós atmoszféra, tanítványok, munkatársak nem figyeltek szavukra. Sorsuk szimboluma sok erdélyi magyar sorsnak.

Mire Pest-Budából Budapest lett és megalapították az új kolozsvári egyetemet, Erdély már provinciává degradálódott: provinciává azért, mert nem maradt meg öncélnak, mint az első kolozsvári színtársulat idején; mert nem indultak ki belőle országos ösztönzések; mert energiái az új Központ: Budapest felé tendáltak. Erdély megmaradt erős, tápláló talajnak, de a kiemelkedő fákat Pestre ültették át: onnan terebélyesedtek tovább az ágak. Az erdélyi nagy rezervoárból Budapest fölszívott minden energiát. Gyulai Pál, Szász Károly, Benedek Elek végzettszerűen Budapestre kerültek és Erdély könyvtermelése kimerült a helyiérdekű publikációkban. Ujság, folyóirat nem arrogálhatta magának azt a szerepet, hogy országos orgánummá legyen Erdélyből kiindulva. A centralizációnak is megvoltak az előnyei és Erdélyre nézve szomorú igazság ez, — de mégis igazság és fölösleges tusakodni ellene a lelkiismeret kötelességeire hivatkozva, megfújni a lokálpatriotizmus páthosz-harsonáit . . .

Jelent meg Kolozsvárott egy történelmi folyóirat, az *Erdélyi Múzeum*, de ezen a tipografiaiilag is mostohán és vidékiesen kiállított nyomtatványon rajta volt a lokális bélyeg. Muzeális értéket jelentett a lapjain fölhalmozódó tudományos anyagnál fogva, de nem benne lüktetett a magyar tudományosság szívverése. Előfizetői, olvasói túlnyomó részben Erdélyből kerültek ki. Irodalmi iskola, szellemi mozgalom nem indult ki Erdélyből. Pedig Ady Endre, Szabó Dezső, Laczkó Géza Erdélyből jöttek, a tehetségek földjéről, de kijöttek onnan. Ady Váradon megpihent, de aztán egyenesen Budapest meghódítására rugaszkodott. Aki ottmaradt, abból helyi poéta lett, még ha olyan tehetséges volt is, mint néhai Jákey Aladár, vagy Reményik Sándor, akinek számára még nem érkezett el a történelmi pillanat. Az Erdélyi Irodalmi Társaság még akkora országos tekintélyre sem tudott emelkedni, mint a — keveset akarok mondani — Petőfi-Társaság, pedig tagjai között nagyobb értékek voltak, mint egynémely budapesti asztaltársaságban, amely a külföld felé szereti fölvenni az Akadémia nevet . . . Az erdélyi poéta bizony szűk völgyben énekelt, még otthon sem sokat törődtek vele és hangja alig hallatszott a hegyeken túlra.

Erdély egyeteme nem tudta sugárait oly mértékben szétárasztani az országra, mint amennyire hivatottságánál és eszközeinél fogva tehetné volna. Megmaradt mostoha gyermeknek, hiába látták el — leginkább a felejthetetlen emlékü Tóth Lajos jóvoltából — pénzzel és eszközökkel. A budapesti összejöve-

telek nem mindig a legnagyobb szeretettel gondoltak a testvérintézményre és ha a monologból dialogus lett, ez a párbeszéd sem volt mindig mézédés. Száj-ról-szájra jártak a kedélyes rektori üzenetek és pletykák, — ha erre itt hivatkozunk, csak azért történik, mert: *si non è vero*, akkor is jellemző kulturtörténeti adalék. A „nyugati konkurrens cég“ és a „keleti diplomagyár“ évdőse nem éppen a szellemi együttműködés jele volt — bár a kritikai beállítottság és polemikus készség sokkal egészségesebb és vitálisabb atmoszférára vall, mint napjaink tudományos berkeinek csöndje, ahol kihallgatók és besúgók rejtőzködnek a bokrokban . . .¹⁾

Tagadhatatlan, hogy a lappangó ellentétnek voltak káros következményei is. A központ sokszor mereven elzárkózott erdélyi tudósok elismerésétől és az Akadémiába való bevásárlás is talán kissé megkésve ért el a perifériákon dolgozó tudósokhoz, akik — mint minden messzire vetődött ember — fokozottabb érzékenységgel nézték a dolgokat és nagyobb belső értéket tulajdonítottak a kitüntetéseknek. Tagadhatatlan, hogy kialakult valami puritanizmus az erdélyi lélekben, az elismerés nélkül misziót-teljesítés tudata, amely bizonyos keserűséget, bizalmatlanságot termelt ki a „pesti urak“-kal szemben. Erre az akaratlan ellenzékiiségre a pesti urak azzal válaszoltak, hogy megalkották a *kolozsváritisz* műszavát, amely különöcséget, sértett visszavonulást, begubózkodást, csodabogárkodást jelentett. Csodabogár akadt a pesti egyetemen is (ma már beszélhetünk róla, mert mindez a múlté és nem okozunk vele sebeket), hiszen ez velejár az egyetemi individualizmussal és szabadsággal; — Pasteur-t kuruzslónak, Semmelweiss-t bolondnak tartották a kortársai — de az erdélyi különöcsöket jobban számon tartották.

Ha voltak Magyarországon félreismert vagy föl nem ismert tehetségek, akkor Erdélyben voltak. Brassai Sámuel zseniális torzó maradt. Tehetsége — lángész és dilettantizmus terein — nem tudott egy mederbe koncentrálni: magányos hegyecsúcs, amelyre csodálva-félve néznek, — de ki merné bejárni meredélyeit? Amint Concha Győző írta róla: „távol állott az országlástól, hitélete egy parányi vallási közösség körében folyt le . . .“ A Góliáthok helyett ügyesebb Dávidok parittyáztak Budapestről és ha Brassai a spiritualizmus érdekében — korát megelőzve és szembeállva az uralkodó materializmussal — nagyobb sikerrel harcolhat vala, egész szellemi életünk más irányba terelődik. Vagy ott van Meltzl esete. Meltzl Hugó harcban állott a Gyulai Pál-féle népies irodalomfölfogással és Petőfi spiritualizmusát hirdette,²⁾ — de ki törődött Meltzl-lel! Akkor még nem volt Bibliografiai Központ, amely kibővíthette volna a 30—40 példányban megjelenő *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat*, Ez a bibliografiai ritkaság megelőzte a hasonló irányú külföldi folyóiratokat és a világ minden részéből kapott közleményeket. Pesten mosolyogtak rajta és Meltzl monologjára Sziciliából, Genf-ből, Délafrikából feleltek . . .

Egészen bizonyos, hogy ha annak idején a budapesti egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén Gyulai Pál helyett Imre Sándor működik, a magyar irodalomtudomány megérzi ezt a különbséget. Imre Sándor tudósabb volt a költő és kritikus Gyulai Pálnál. Gyulainak nem volt életeleme a katedra, ezt a tanítványai beismerik. A magyar irodalomtörténetírás továbbhaladása pedig

¹⁾ Németországban gyakran előfordul, hogy egyetemi tanárok a legszűkebb kollégájukkal polemizálnak előadásukban, nem is a legudvariasabb módon: hallgatóikban felmótt és önálló ítéllettel bíró polgárokat látnak, nem pedig szervilis és dogmatikus tananyagra váró kiskorukat.

²⁾ V. ö. erre von. Szigethy Vilma dolgozatában (*H. F. Amiel*, Szeged, 1929) Meltzl leveleit.

— Gyulaitól függetlenül — abban az irányban történt, amerre a klasszikus és germán filologia, a Philologiai Közlöny, Ábel Jenő, Heinrich, Meltzl és Imre vitték a pozitív és világirodalmi szempontú kutatást. De Imre Sándor Kolozsvárott maradt, nem akadtak megfelelő tanítványai, eszméi, ösztönzései, gondolatai nem áradtak szét az országban és az új tanárgenerációra Beöthy Zsolt ütötte rá a maga szellemi bélyegét. A *Szépprózai elbeszélés*-nek is az volt a szerencséje, hogy pesti könyv volt.

Majdnem ugyanez történt Böhm Károly esetében is. A pesti filozófiai tanszékeken nálánál jóval kisebb értékű és inkább történész tanárok ültek. Ez volt az a kor, amelyet nálunk is filozófiátlan kornak neveznek. Erdély nem volt filozófiátlan, de az egész ország az volt és Böhm Károly világa nem árasztotta szét központból a fényességet. Böhm Károlynak voltak tanítványai — Bartók, Tankó, Rávasz — és az iskola ma is él, de legnagyobb részben azért, mert kijött Erdélyből. Böhm Károlyt úgy kellett fölfedezni a halála után és ha a filozófia akkori budapesti adminisztrátorain múlik a dolog, a tanítványai nem jutnak katedrához. Mi lett volna, ha Böhm Budapestről tanít? . . . Lábainál nem a lelkes hívők kisdéd csapata ül vala, hanem az egész ország hallgatja monológiát. A filozófus épenúgy Nagy Magányos, mint a Költő, de a szava Mindenkihez akar szólni.

Ki tudna fölsórolni minden érvet, amely azt igazolja hogy Erdélyt sorsára hagyták? Az elnémult harangszó nem hozható vissza. Ki fogja megírni az igazságot, személyi politika és hatalmi intrika tekervényes utait, amiken a puritán-egyenes úton haladó erdélyieket — tanszékeknél, irodalmi vállalatoknál, tudós társaságokban, állásokban — megelőzték? Hogyan maradt vidéken egy veszedelmes konkurrens és miképen ült pesti helyre a szürke Megalkuvó; kik maradtak ki a tagok sorából és melyik professzor tanítványa tudott jobban elhelyezkedni, a budapesti, vagy a kolozsvári? Szabó Dezső, Babits Mihály, Juhász Gyula a Végeken tanárkodtak és számúzve érezték magukat. Erdélyi irodalom nem volt és az erdélyi játékszín a budapesti színpadot másolta.

Erdély sokszor még a monologizáláshoz sem jutott. Várta a Szentlelket Budapestről.

*

Ez az egészségtelen centralizmus egyszerre megváltozott Trianon óta. A magyar vidék beleszól az ország szellemi irányításába és Erdélyből várják sokan az irodalom megújulását.

Országos-szavú folyóiratok vidéken jelennek meg. Fontos tudományos polemikákat vidéken folytatnak le. Fővárosi tudósok vidéki folyóiratokba dolgoznak. Az Akadémia kiadványait vidéken nyomják. Vidéki professzorok elhárítják maguktól a budapesti meghívást. Benedek Elek, Kuncz Aladár Pestről Erdélybe költözik. A könyvkiadás centralizációja megszűnik. A vidéki egyetemekre külföldiek jönnek — tanulni. Egy egész írógárda a megszállt területekről hódítja meg az országot. Végvári Kolozsvárott, Mécs László Kassán viszi a fáklyát és az irodalom topográfiája egyszerre színes szőnyeg lesz: Erdély a leg-tarkább terület rajta. Az energiák minden irányban hatnak: központból kifelé és a periferiákból a központra. Nem lehet többé monologizálni: egy hangra hárman felelnek és egy erdélyi röpirat a legnagyobb könyvszenzáció lehet Budapesten.

Az elnyomott Erdély egyenrangú barátként társalog a többi négy magyar hazával.

(Szeged.)

Zolnai Béla.